

MARCIN ADAMCZYK

Warmia and Mazury University
in Olsztyn, Poland

ORCID iD: 0000-0002-0838-0488

UDZIAŁ W ROZPRAWIE ZDALNEJ W POSTĘPOWANIU SĄDOWOADMINISTRACYJNYM

ABSTRACT

Objectives: The article is devoted to the topic of remote hearings in administrative court proceedings in Poland. It presents how technological development and the need for digitalization affect the justice system, in particular in the context of administrative court processes, in which the use of digital tools can significantly reform existing procedures. The current state of legal regulations regarding remote hearings was presented, emphasizing the need to update them and adapt them to dynamically changing technological conditions. The aim of the article is not only to discuss the applicable legal regulations, but also to propose directions for their development. In particular, it was proposed to introduce provisions enabling participation in remote hearings outside court premises. It was also pointed out that there is a risk that insufficiently precise provisions may remain without practical application if appropriate legislative steps are not taken and organizational. In conclusion, the article proposes the adoption of remote hearings as the default mode in judicial and administrative proceedings, emphasizing that this solution can speed up proceedings and increase access to court, and thus gain citizens' trust in the justice system.

Material and methods: Observation of court practice, exegesis of legal texts.

Results: There are no rules allowing for the extensive use of remote hearings in administrative court proceedings.

Conclusions: Necessity to change applicable legal regulations.

STRESZCZENIE

Cel pracy: Artykuł poświęcony jest tematowi rozpraw zdalnych w postępowaniach sądoadministracyjnych w Polsce. Przedstawia jak rozwój technologiczny i potrzeba cyfryzacji wpływają na wymiar sprawiedliwości, w szczególności w kontekście administracyjnych procesów sądowych, w których wykorzystanie narzędzi cyfrowych może znacząco zreformować dotychczasowe procedury. Przedstawiono obecny stan regulacji prawnych dotyczących prowadzenia rozpraw w formie zdalnej, podkreślając konieczność ich aktualizacji i dostosowania do dynamicznie zmieniających się warunków technologicznych. Celem artykułu jest nie tylko omówienie obowiązujących regulacji prawnych, ale również zaproponowanie kierunków ich rozwoju. W szczególności, zaproponowano wprowadzenie przepisów umożliwiających uczestnictwo w rozprawach zdalnych poza siedzibami sądów. Wskazano również na ryzyko, iż nie wystarczająco precyzyjne przepisy mogą pozostać bez praktycznego zastosowania, jeżeli nie zostaną podjęte odpowiednie kroki legislacyjne i organizacyjne. Konkludując, artykuł proponuje przyjęcie zdalnych rozpraw jako domyślnego trybu w postępowaniach sądowo-administracyjnych, podkreślając, że rozwiązanie to może przyspieszyć postępowania i zwiększyć dostęp do sądu, a tym samym zyskać zaufanie obywateli do wymiaru sprawiedliwości.

Materiał i metody: Obserwacja praktyki sądowej, egzegza tekstu prawnego.

Wyniki: Brak zasad pozwalających na szerokie korzystanie z rozpraw zdalnych w postępowaniu sądowo administracyjnym.

Wnioski: Konieczność zmian obowiązujących regulacji prawnych.

KEYWORDS: *proceedings before administrative courts, remote hearing, citizen's right to court proceedings, e-courts, participation in a remote hearing*

SŁOWA KLUCZOWE: *postępowanie przed sądami administracyjnymi, rozprawa zdalna, prawo obywatela do sądu, e-sadownictwo, udział w rozprawie zdalnej*

WPROWADZENIE

Współczesne rozwiązania technologiczne są coraz powszechniej wykorzystywane w codziennym funkcjonowaniu przez jednostki, a także inne podmioty, w tym organ władzy publicznej (A. Skóra, B. Kwiatek, 2024, s. 21). Rozwój nowych technologii, w tym usług opartych o funkcjonowanie internetu, stawia przed sądownictwem konieczność przeprowadzenia transformacji cyfrowej. Jak trafnie zauważył Trybunał Konstytucyjny *rozwój technologiczny poszerza sferę funkcjonowania człowieka. Otwiera nowe i nieznane dotąd możliwości korzystania z konstytucyjnie gwarantowanych wolności i praw. Nowe technologie umożliwiają w niespotykany dotąd sposób pokonywanie bariery czasu i przestrzeni w komunikowaniu się. (...) Szczególną rolę we współczesnym świecie odgrywa internet. Przestał być on obecnie środkiem komunikowania się i przekazywania informacji na odległość. Stał się natomiast wielowymiarowym narzędziem tworzenia, przechowywania i przekazywania danych o zróżnicowanym charakterze, a jednocześnie narzędziem umożliwiającym funkcjonowanie jednostki w społeczeństwie* (Wyrok TK z 30.07.2014 r., K 23/11, OTK-A 2014/7, poz. 80). W krajach o zaawansowanym rozwoju technologicznym kształtuje się nowy typ społeczeństwa, nazywany społeczeństwem informacyjnym. W takim społeczeństwie zarządzanie informacją, jej jakość, szybkość przepływu są zasadniczymi czynnikami konkurencyjności zarówno w przemyśle, jak i w usługach, a stopień rozwoju wymaga stosowania nowych technik gromadzenia, przetwarzania, przekazywania i użytkowania informacji (ePolska... 2001, s. 69). Sądownictwo zmuszone jest i będzie stawić

czoła nowym wyzwaniom wynikającym z rozwoju technologii i możliwości jakie ona daje. Dynamiczny rozwój technik (technologii) informatycznych (informacyjnych) wpływać będzie na zmiany procesów komunikacji także w sądownictwie (G. Sibiga, 2019, s. 9-14). Informatyzacja sądownictwa polegająca na wdrażaniu systemów informatycznych i informatyzowaniu zasobów informacyjnych wraz z zinformatywowanym wykorzystywaniem tych zasobów do realizacji zadań jest nieuniknioną przyszłością (J. Janowski, 2009, s. 29). Wprowadzanie nowych technologii w sądach w innych krajach spotykało się z silnym oporem środowisk sądowych i politycznych (R. Susskind, 2021, s. 10), jednakże zmiany te stopniowo będą zachodziły i zachodzą. Krokiem milowym we wzajemnych relacjach między podmiotami uprawnionymi a administracją publiczną oraz sądami administracyjnymi był rok 2014, kiedy to polski ustawodawca wprowadził udogodnienia w wymianie komunikacji między uprawnionymi podmiotami a administracją publiczną i sądami administracyjnymi. Dodatkowo zobowiązano te instytucje do poprawy zarówno ilości, jak i jakości świadczonych usług publicznych za pośrednictwem elektronicznych kanałów komunikacji (B. Rozczyński, 2022, s. 131-135). Komunikacja elektroniczna otworzyła nowe możliwości usprawnienia postępowania przed sądami. Aspekt komunikacji odgrywa ważną rolę w wymiarze sprawiedliwości, gdzie sposób unormowania oraz stosowania regulacji związanych ze składaniem pism procesowych, zawiadamianiem o przeprowadzeniu dowodów czy posiedzeń oraz udostępnieniem dowodów czy posiedzeń oraz udostępnianiem orzeczeń może stanowić weryfikator praw do sądu (M. Wilbrandt-Gotowicz, 2021, s. 29-30). Przełomem w polskich sądach okazały się zmiany wprowadzone do ustawy z 30.08.2002 roku Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi obowiązujące od 31.05.2019 roku. Zmiany te zainicjonowały informatyzację postępowań sądowoadministracyjnych. Ponadto powołane przepisy wprowadziły szereg nowych wymogów formalnych wnoszonych pism procesowych (M. Kwietko-Bębnowski, 2020, LEX/el.). Ustawa nowelizacyjna usystematyzowała zasady prowadzenia i udostępniania akt w postaci elektronicznej, wnoszenia, doręczania i podpisywania pism procesowych, pobierania opłat kancelaryjnych za wniesienie pism w formie elektronicznej (*Ustawa z dnia 12 kwietnia 2019 r. o zmianie ustawy – Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi oraz niektórych innych ustaw Dz.U. z 2019. 1004*).

Nie wprowadziła jednak możliwości prowadzenia rozpraw na odległość w trybie zdalnym, co się wydaje być naturalną konsekwencją informatyzacji postępowań sądowo administracyjnych. Wsłuchując się w głosy doktryny coraz częściej słychać, iż czas tradycyjnych rozpraw w budynku sądu odchodzi stopniowo w niepamięć, a sądownictwo w przyszłości będzie znacznie bardziej zelektronizowane aniżeli dziś (R. Susskind, 2019, s. 293–301). Rozwój e-sądownictwa administracyjnego to przede wszystkim *udrożnienia dostępu do sądu* zgodnie z konstytucyjną zasadą, jaką jest prawo obywatela do sądu, i to właśnie na ustawodawcy ciąży obowiązek realizacji zadań ustawy zasadniczej (P. Pietrasz, 2016, s. 38-48). Innym istotnym aspektem wspierającym postęp informatyzacji postępowania sądowoadministracyjnego jest także usprawnienie postępowania i poprawienie efektywności, co przyczynia się również do wzrostu zaufania społecznego do systemu wymiaru sprawiedliwości. To głównie poprzez ułatwienie i uproszczenie dostępu do ogólnych informacji (P. Pietrasz, 2014, s. 22-51). Wykorzystanie nowych technologii ma znacząco ułatwić dostęp do wymiaru sprawiedliwości, a także przyspieszenia procesów sądowych.

PANDEMIA COVID-19 JAKO KATALIZATOR ZMIAN PRAWA

Wprowadzenie do polskiego porządku prawnego możliwości prowadzenia rozprawy zdalnej przed sądami administracyjnymi było skutkiem pandemii Covid-19, a nie efektem trendów niejako naturalnego rozwoju sądownictwa i jego przejścia do sfery on-line. Coraz częściej padają głosy, iż czasy tradycyjnych rozpraw w budynku sądu już obecnie stają się przeżytkiem i odchodzi się od nich stopniowo w niepamięć, a sądownictwo w przyszłości będzie znacznie bardziej zelektronizowane aniżeli dziś (R. Susskind, 2019, s. 293–301). Przed pandemią, ustawa z dnia 30.08.2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi (t.j. Dz. U. z 2024 r., poz. 935; dalej jako p.p.s.a), która to jest podstawowym aktem prawnym normującym postępowanie sądowe w sprawach z zakresu kontroli działalności administracji publicznej nie przewidywała podstaw prawnych do prowadzenia rozpraw zdalnych. Zasadą było odbywanie posiedzeń sądowych w budynku sądowym (szerzej zob. B. Dauter, 2021, LEX/el). Podstawa prawna do przeprowadzenia

posiedzenia jawnego w formie rozprawy zdalnej pojawiła się wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 02.03.2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem Covid-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2020, poz. 842 dalej: ustawa covidowa). Kolejną nowelizacją ustawy covidowej wprowadzono art. 15 zzs ust. 6 (art. 15zss dodany przez art. 1 pkt 14 ustawy z dnia 31.03.2020 r. Dz.U.2020.568, zmieniającej nin. ustawę z dniem 31.03.2020 r., uchylony z dniem 16.05.2020 r.), który faktycznie zamykał sądy dla obywateli w okresie stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii ogłoszonego z powodu Covid-19, gdyż zakazywał przeprowadzania rozpraw ani posiedzeń jawnych (z nielicznymi wyjątkami określonymi w art. 14a ust. 4 i 5). Przyjęte rozwiązanie sprowadzało się do prowadzenia rozpraw w trybie niejawnym i spotykało się z falą krytyki, zwłaszcza ze strony profesjonalnych pełnomocników. Po trzeciej fali pandemii i zniesieniu większości obstrzeżeń sądy administracyjne, w tym NSA, były teoretycznie gotowe na powrót do orzekania stacjonarnego i wówczas pojawiała się kolejna zmiana ustawy covidowej, która powoływała do życia art. 15 zzs⁴. Przepis ten w ust. 2, wprost przewidywał, iż w okresie obowiązywania stanu zagrożenia epidemicznego albo stanu epidemii ogłoszonego z powodu Covid-19 oraz w ciągu roku od odwołania ostatniego z nich wojewódzkie sądy administracyjne oraz Naczelny Sąd Administracyjny przeprowadzają rozprawę przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie jej na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku, z tym że osoby w niej uczestniczące nie muszą przebywać w budynku sądu.

Swoiste odstępstwo od zdalnej formy rozpoznania sprawy zawarte zostało w ust. 3 tegoż przepisu, zgodnie z którym, jeżeli nie można przeprowadzić rozprawy na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku, przewodniczący może zarządzić przeprowadzenie posiedzenia niejawnego, jeżeli uzna rozpoznanie sprawy za konieczne, na posiedzeniu niejawnym. Przyjęte rozwiązania pozwoliły sądom administracyjnym faktycznie prowadzić rozprawy w formie zdalnej, przy zapewnianiu możliwości udziału w takiej rozprawie zarówno stronom postępowania jak i potencjalnej publiczności. Udział jak i przygotowanie rozprawy zdalnej wymagało przygotowania technicznego. Celem usprawnienia organizacji rozprawy zdalnej konieczne

było posługiwanie się adresem e-PUAP, który strona musiała wskazać celem kierowania do niej korespondencji, oraz adresem mailowym, na który sądy dodatkowo kierowany link do rozprawy zdalnej. Przydatny również był numeru telefonu dającego możliwość skontaktowania się ze stronami postępowania przez protokolanta sądowego wyznaczonego do asysty składu sędziowskiego w dniu rozprawy zdalnej w razie utraty połączenia internetowego lub zaistnienia innych okoliczności uniemożliwiających udział w zdalnej rozprawie. Zawiadomienie o terminie rozprawy zdalnej było przesyłane przesłane za pośrednictwem elektronicznej skrzynki podawczej Sądu (e-PUAP) lub operatora pocztowego. W zawiadomieniu wskazywano datę i godzinę rozprawy zdalnej, numer sali sądowej, w której przebywał skład sędziowski, jak też link do rozprawy, jej numer oraz hasło do spotkania. Konieczne było zaakceptowanie udziału w spotkaniu. Strony (pełnomocnicy) dołączały do rozprawy poprzez wygenerowany link do spotkania za pośrednictwem przekazanego w zawiadomieniu numeru spotkania i hasła. Przy dołączaniu do rozprawy należało podać personalia osoby, która zgłasza swój udział w rozprawie zdalnej, ewentualnie z dodaniem (w skrócie) tytułu zawodowego (doradca podatkowy, radca prawny, adwokat) pod rygorem niedopuszczenia do udziału w rozprawie osoby, której tożsamość nie jest znana sądowi z akt sprawy.

Osoby chcące wziąć udział w rozprawie zdalnej w charakterze publiczności zobowiązane były do złożenia (najczęściej sądy wskazywały, iż zgłoszenie powinno być złożone nie później niż do godziny 10:00 w dniu roboczym poprzedzającym dzień rozprawy zdalnej) wniosku w formie elektronicznej, na adres mailowy wskazany przez sąd. Sądy także wskazywały link do wniosku o udział w rozprawie zdalnej. Zgodę na udział w rozprawie zdalnej w charakterze publiczności wydawał w formie zarządzenia porządkowego Przewodniczący Wydziału. Osobie, której wydano zgodę na udział w rozprawie zdalnej w charakterze publiczności, udostępniano link na adres elektroniczny wskazany we wniosku. Link mógł być wykorzystany jedynie przez osobę wnioskującą o taki dostęp. W razie wątpliwości z identyfikacją przewodniczący składu orzekającego mógł odmówić udziału w rozprawie zdalnej (procedurę udziału stron w postępowaniu przed sadem w trybie zdalny przedstawiono w oparciu o procedurę obowiązującą przed Wojewódzkim Sądem Administracyjnym

we Wrocławiu w czasie obowiązywania regulacji Covidowych, <https://bip.wroclaw.wsa.gov.pl/262/e-rozprawa.html>).

ROZPRAWA ZDALNA PROWADZONA NA ODLEGŁOŚĆ – KOLEJNA NOWELIZACJA P.P.S.A.

Nowelą z 18.11.2020 r. wprowadzoną ustawą o doręczeniach elektronicznych, dodano do art. 94 p.p.s.a. § 2. Nowy § 2 wprowadza do postępowania sądownoadministracyjnego konstrukcję prawną odmiejscowionego (zdalnego) posiedzenia jawnego, czyli faktycznie e-rozprawę. Regulacja ta stanowi kolejny krok w informatyzacji postępowania sądownoadministracyjnego. Jak zasadnie wskazuje się w literaturze przedmiotu jej wprowadzenie nawiązuje do ujętej w preambule Konstytucji RP zasady zapewnienia działaniu instytucji publicznych, a zatem również sądom administracyjnym, rzetelności i sprawności (R. Hauser, M. Wierzbowski, 2021, Legalis/el). Rozprawę zdalną należy taktować jako postać jawnego posiedzenia sądowego, do którego znajdują zastosowanie przepisy Prawa o postępowaniu przed sądami administracyjnymi odnoszące się do tego rodzaju posiedzeń (W. Piątek, 2022, s. 17-33). Informatyzacja postępowania sądownoadministracyjnego, jest z całą pewnością wyzwaniem, z którym należy się zmierzyć, gdyż, informatyzacja może wpłynąć również na efektywność ochrony udzielanej przez sądy administracyjne, poprzez zapewnienie nieskrępowanego i wolnego od nadmiernych uciążliwości dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Ponadto wpływa na unowocześnienie konstrukcji prawa do sądu, w tym poprzez dostosowanie jej do społecznych i technologicznych realiów (P. Pietrasz, 2000, s. 613).

Stosownie do art. 94 § 2 p.p.s.a. przewodniczący może zarządzić przeprowadzenie posiedzenia jawnego przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających jego przeprowadzenie na odległość. W takim przypadku uczestnicy mogą brać udział w posiedzeniu sądowym, gdy przebywają w budynku innego sądu albo w zakładzie karnym lub areszcie śledczym, gdy są pozbawieni wolności, i tam dokonywać czynności procesowych, a przebieg czynności procesowych transmituje się z sali sądowej sądu prowadzącego postępowanie do miejsca pobytu uczestników postępowania oraz z miejsca pobytu uczestników

postępowania do sali sądowej sądu prowadzącego postępowanie. W miejscu przebywania osoby pozbawionej wolności w czynnościach procesowych bierze udział przedstawiciel administracji zakładu karnego lub aresztu śledczego oraz może wziąć udział pełnomocnik, jeżeli został ustanowiony, i tłumacz, jeżeli osoba pozbawiona wolności nie włada dostatecznie językiem polskim.

Nowe rozwiązanie jest alternatywą w stosunku do przeprowadzenia postępowania jawnego w budynku sądu prowadzącego postępowanie. Zdalne przeprowadzenie posiedzenia jawnego (rozprawy) jest wyjątkiem od zasady przeprowadzenia takiego posiedzenia w siedzibie sądu. Jego przeprowadzenie (wyznaczenie) zależy od uznania przewodniczącego, jakkolwiek ustawodawca nie przewidział kryteriów, jakimi powinien kierować się przewodniczący przy zastosowaniu tej regulacji. Można założyć, że chodzi o sytuacje nadzwyczajne, które uzasadniają wyeliminowanie bezpośredniego kontaktu składu orzekającego z pozostałymi uczestnikami posiedzenia jawnego lub inne przyczyny techniczne, które uniemożliwiają uczestnictwo wszystkich uczestników postępowania na sali posiedzeń (B. Dauter, 2021, LEX/el).

Przyjęta konstrukcja przebiegu rozprawy zdalnej zakłada, że przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie na odległość posiedzenia jawnego może nastąpić transmisja przebiegu czynności procesowych dokonywanych w sali sądowej sądu prowadzącego postępowanie do miejsca pobytu uczestników postępowania, a więc do budynku innego sądu (lub miejsca przebywania osoby pozbawionej wolności) oraz z miejsca pobytu uczestników postępowania do sali sądowej sądu prowadzącego postępowanie. Ustawodawca inaczej niż w przypadku art. 15 zzs⁴ ust. 2 ustawy covidowej, nie wprowadził zapisu, iż przeprowadzenie posiedzenia jawnego na odległość powinno nastąpić z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku. W art. 94 ust. 2 p.p.s.a., wskazano, iż *przebieg czynności procesowych transmituje się...*, nie sprecyzowano jednocześnie, czy ma to być transmisja obrazu, dźwięku czy obrazu i dźwięku. Nie zastrzeżono również, że transmisja ma stanowić bezpośredni przekaz, czyli że ma nastąpić w czasie rzeczywistym. Wydaje się jednak, iż biorąc pod uwagę założenia tego przepisu i charakter transmitowanej czynności – przebieg rozprawy administracyjnej i umożliwienie brania w niej udziału – w tym przypadku mamy do czynienia z transmisją audiowizualną w czasie rzeczywistym. W innym przypadku

ustawodawca powinien użyć formuły *retransmisja* (retransmisja – program radiowy lub telewizyjny nadawany niebezpośrednio z miejsca, w którym dzieje się dane wydarzenie, lecz za pośrednictwem innych kanałów, Wielki słownik języka polskiego. Dostęp 31.10.2024 z <https://wsjp.pl/haslo/podglad/76065/retransmisja/5192134/program>).

Tylko, taka interpretacja tegoż pojęcia, a w konsekwencji taka organizacja zdalnego posiedzenia jawnego umożliwi wszystkim podmiotom postępowania sądownoadministracyjnego biorącym udział w posiedzeniu dokonywanie czynności procesowych nie tylko sprawnie, ale również w sposób zgodny z prawem. Zauważyć należy, iż p.p.s.a. nie reguluje problematyki standardów technicznych *transmisji*, dotyczących m.in. jakości transmisji, jej zasad w zakresie bezpieczeństwa transferu danych, w tym również bezpieczeństwa przetwarzanych danych osobowych. Oznacza to, że sąd administracyjny będzie musiał w tym zakresie przestrzegać wszystkich standardów wynikających z przyjętych przepisów prawa.

Rozwiązania dotyczące e-rozprawy na podstawie art. 94 § 2 p.p.s.a. cechuje *odmiejscowienie* udziału strony w posiedzeniu jawnym. Te *odmiejscowienie* doznaje ograniczeń na dwóch płaszczyznach (R. Hauser, M. Wierzbowski, 2021, Legalis/el). Pierwsza płaszczyzna tego ograniczenia dotyczy składu sędziowskiego sądu. Członkowie składu sędziowskiego przebywają w trakcie posiedzenia w budynku sądu administracyjnego na sali rozpraw. Natomiast pozostałe osoby, czyli strony, uczestnicy postępowania oraz pełnomocnicy nie muszą przebywać w budynku sądu prowadzącego postępowanie. Druga płaszczyzna ograniczenia odmiejscowienia nie oznacza, że pozostałe osoby, czyli strony, uczestnicy postępowania oraz pełnomocnicy biorący udział w zdalnym posiedzeniu jawnym mogą przebywać gdziekolwiek, czyli np. na plaży, w galerii handlowej, czy w restauracji. W przepisie tym ustawodawca nie zastrzegł, że chodzi tu o budynek innego sądu administracyjnego, nie można zatem wykluczyć wykorzystania pomieszczeń w budynkach np. sądów powszechnych (R. Hauser, M. Wierzbowski, 2021, Legalis/el). Zauważa się, iż ograniczenie miejsca, w którym mogą przebywać uczestnicy i pełnomocnicy w trakcie posiedzenia jawnego przed sądem administracyjnym wyłącznie do budynku innego sądu jest uzasadnione z uwagi, iż to sąd administracyjny prowadzący postępowanie odpowiada w całości za aspekty

techniczno-organizacyjne przeprowadzenia zdalnie posiedzenia, a zatem sąd ten powinien współpracować zwłaszcza w zakresie kwestii technicznych z innym sądem, w którego budynku mają przebywać osoby biorące udział w zdalnym posiedzeniu jawnym. Sąd wówczas zapewni odpowiednie pomieszczenie, w którym osoba biorąca udział w zdalnym posiedzeniu jawnym będzie przebywać. Ponadto przyjęcie takiego rozwiązania ma gwarantować zapewnienie powagi sądu (R. Hauser, M. Wierzbowski, 2021, Legalis/el). Wydaje się, iż przyjęte przez ustawodawcę uregulowanie *odmiejscowienia* nie jest zasadne i w praktyce spowoduje, iż przepis ten może pozostać bez praktycznego zastosowania. Doświadczenia czasu Covid-19 pokazały, iż poszczególne sądy mają niejednolite podejście do e-rozpraw, i to zarówno na płaszczyźnie prawnej (o rozprawie w trybie zdalnym decydował przewodniczący składu orzekającego indywidualnie w każdym postępowaniu) jak i technologicznej (różne platformy do obsługi e-rozpraw). Powaga sądu także była zachowana pomimo, iż nie było nakazu udziału w takim posiedzeniu z budynku sądu. Przepis ten wymaga szybkiej korekty, gdyż w innym przypadku zostanie zmarnowany potencjał e-rozprawy i pokładane w nim nadzieje. Zasadnym byłoby dopuszczenie możliwości do brania udziału stron ich pełnomocników w posiedzeniu w formie e-rozprawy np. z pomieszczeń kancelarii prawnych, czy też przygotowanych do tego pomieszczeń przez poszczególne Izby adwokackie czy radcowskie (które już takie pomieszczenia przygotowały np. OIRP we Wrocławiu). Obowiązek przebywania w budynku innego sądu nie jest jedynym możliwym sposobem do zagwarantowania zachowanie powagi sądu. Przyjęte rozwiązanie nakłada na inne sądy niż ten, przed którym toczy się postępowanie obowiązki organizacyjne mogące utrudniać jego prace. Największą słabością przyjętego rozwiązania jest brak możliwości wyboru przez stronę, uczestnika czy pełnomocnika sądu, w którym ma się stawić celem odbycia e-rozprawy. Siedziby sądów administracyjnych są najczęściej w dużych miastach wojewódzkich i dostęp do nich choćby z uwagi na odległość, koszty dojazdu jest utrudniony. Strona, jeśli ma się stawić w siedzibie sądu administracyjnego, to nie ma już problemu, żeby stawiła się na tradycyjnej rozprawie, co więcej wówczas e-rozprawa staje się faktycznie bardziej wymuszonym problem niż ułatwieniem. W realiach Polski, obywatel ma najłatwiej dostęp do sądów rejonowych. Najłatwiejszy nie oznacza w praktyce łatwy.

Tu powstaje jednak kolejny problem, a mianowicie, iż sądy te (w praktyce ich administracja) można jedynie poprosić w ramach współpracy o pomoc w przeprowadzeniu rozprawy zdalnej. Takie rozwiązanie jest bardzo niepraktyczne, stwarza konieczność do poszukiwania wspólnych terminów odpowiadających obu sądom, dodać również należy, iż każdy z sądów może mieć (i w praktyce często ma) inne systemy techniczne do obsługi e-połączeń (sądy administracyjne prowadzą je na platformie Cisco Webex (zob. np. <https://bip.wroclaw.wsa.gov.pl/262/e-rozprawa.html>; dostęp: 20.09.2024), podczas gdy sądy powszechne często wykorzystują to tego celu platformę Microsoft Teams).

Praktyka wypracowana przy okazji Covid-19 wydaje się, iż się sprawdziła, i wystarczy ją doskonalić oraz skodyfikować. Sądy informowały strony oraz pełnomocników o możliwości przeprowadzenia rozprawy on-line, o zasadach tych rozpraw i wymaganiach technicznych (jakie obowiązywały w poszczególnych sądach) i wówczas strony, pełnomocnicy świadomie podejmowali decyzję o chęci udziału w takiej rozprawie, w której uczestniczyli nie w budynku sądu, lecz miejscu czy to zamieszkania, czy kancelarii prawnej. Jeśli e-sądownictwo ma się rozwijać, to należy doprecyzować zasady udziału stron, uczestników i pełnomocników postępowania w takich rozprawach, nie ograniczając miejsca ich przebywania jedynie do budynków sądów, z jednoczesnym poszanowaniem powagi sądu. Zasadne jest zatem opracowanie wiążących wszystkie sądy administracyjne jednolitych reguł prowadzenia rozprawy zdalnej. Oprócz kwestii natury procesowej na uwagę zasługują zwłaszcza zagadnienia techniczne, dotyczące nie tylko wymagań sprzętowych niezbędnych do przeprowadzenia takiej rozprawy, ale także m.in. dopuszczalność korzystania przez osoby znajdujące się w jednym pomieszczeniu z tej samej kamery, możliwość czasowego wyłączenia mikrofonu w celu konsultacji strony z pełnomocnikiem, czy nawet takie detale, jak należyte oświetlenie i ustawienie kamery dla dostrzeżenia mimiki stron i ich gestykulacji (C. Kulmhofer, 2021, 307). Dodatkowo należy uregulować kwestię zachowania uczestników takiej rozprawy w trakcie jej trwania (wymóg by każda osoba, która bierze udział w rozprawie zdalnej, obowiązana była do przebywania w miejscu, które gwarantuje przeprowadzenie rozprawy zdalnej w sposób odpowiadający powadze sądu), czy również ubioru. Oczywiście problematyka rozprawy zdalnej wiąże się z licznymi wadami czy problemami, do najważniejszych należy

wskazać m.in. problemy techniczne – z głosem i obrazem – niejednokrotnie widać tylko obraz i nie można usłyszeć osoby, która się zalogowała, są też sytuacje odwrotne, że można ją tylko usłyszeć, ale nie działa przekaz obrazu. Nie wszystkie sale rozpraw są akustycznie dostosowane do prowadzenia rozpraw zdalnych i hybrydowych, często pełnomocnicy czy uczestnicy postępowania mają obawy czy ich dobrze słyhać. Powstaje także duży problem osób wykluczonych cyfrowo z powodu wieku lub braku niezbędnej infrastruktury. Nie mniej jednak problemy te winny stanowić dodatkową motywację do podejmowania działań zmierzających do ich rozwiązywania, gdyż kierunek jakim jest e-rozprawa jest nieunikniony i pożądany. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na wskazania Komitetu Ministrów Rady Europy (European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)), Guidelines on videoconferencing in judicial proceedings. Document adopted by the CEPEJ at its 36th plenary meeting (16 and 17 June 2021), <https://rm.coe.int/cepej-2021-4-guidelines-videoconference-en/1680a2c2f4>. Dostęp: 10.10.2024), czy też osobne wskazania Europejskiej Komisji do Spraw Efektywności Wymiaru Sprawiedliwości (Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on online dispute resolution mechanisms in civil and administrative court proceedings (16 June 2021), https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a2cf96. Dostęp: 10.10.2024). Wszystkie te dokumenty zakładają możliwość odbywania rozpraw w formie zdalnej pod warunkiem zapewnienia rzeczywistego dostępu do sądu wszystkim stronom postępowania, a także podkreślają konieczność ustanowienia w prawie krajowym konkretnej regulacji procesowej umożliwiającej organizację takich rozpraw. Krajowe sądy administracyjne organizując rozprawy zdalne kierowały się m. in. wskazaniami zawartymi w dokumencie *Promowanie korzystania z wideokonferencji transgranicznych w obszarze sprawiedliwości w państwach członkowskich i na szczeblu UE oraz dzielenia się optymalnymi rozwiązaniami w tej dziedzinie* (Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej 2015/C 250/0; treść dostępna pod adresem <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A32015H0731%2801%29>. Dostęp: 11.10.2024). Należy także zauważyć, iż działania podejmowane przez Unię były rozpoczęte znacznie przed epidemią i pojawiły się wytyczne w sprawie realizacji wieloletniego planu działania na lata 2014–2018 dotyczące

europiejskiej e-sprawiedliwości zatwierdzonych przez Radę (ds. Wymiaru Sprawiedliwości i Spraw Wewnętrznych) w dniu 04.12.2014 r. (15771/14), w których przedstawiono konkretne kroki – w tym utworzenie nieformalnej grupy roboczej do spraw wideokonferencji transgranicznych – które w ramach działań następczych odnoszących się do tego planu ma podjąć Grupa Robocza ds. e-Prawa (e-sprawiedliwość). W zaleceniach Rady uznaje się, że technikę wideokonferencji można wykorzystać we wszystkich rodzajach postępowań sądowych (...); technika ta zapewnia sądom i prokuraturom większą elastyczność co do przyjmowania zeznań od poszkodowanych i świadków, zapoznawania się z opiniami biegłych oraz przyjmowania zeznań od osób podejrzanych i oskarżonych/pozwanych. Wideokonferencje mogą pomóc ograniczyć stres u świadków wymagających szczególnego traktowania, np. u dzieci. Dzięki nim poszkodowani, świadkowie lub biegli z innych państw członkowskich, którzy zostali wezwani do złożenia zeznań, nie muszą w tym celu odbywać podróży. Wideokonferencje umożliwiają również zapewnienie natychmiastowych i skutecznych gwarancji, takich jak prawo do tłumaczenia ustnego, prawo do informacji, dostęp podejrzanego do adwokata w przypadku zatrzymania w odległym miejscu (np. na pełnym morzu). Wykorzystanie tej techniki zmniejsza również koszty przesłuchań ponoszone przez administracje krajowe. W związku z brakiem konieczności transportowania osób zatrzymanych można osiągnąć znaczące korzyści, jeśli chodzi o koszty i bezpieczeństwo (zob. pkt 7 Zaleceń Rady *Promowanie korzystania z wideokonferencji transgranicznych w obszarze sprawiedliwości w państwach członkowskich i na szczeblu UE oraz dzielenia się optymalnymi rozwiązaniami w tej dziedzinie*, dostępne po adresem: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A32015H0731%2801%29#ntr3-C_2015250PL.01000101-E0003. Dostęp: 31.10.2024).

Zdalne posiedzenie jawne ma z jednej strony służyć zasadzie jawności i ochronie praw stron postępowania, z drugiej zaś usprawnić przebieg postępowania sądownoadministracyjnego, czy też w ogóle, w wyjątkowych sytuacjach, go umożliwić.

KONIECZNOŚĆ NOWELIZACJI OBECNYCH PRZEPISÓW (UWAGI DE LEGE FERENDA).

Analiza dotychczasowych regulacji prawnych pozwalających na prowadzenie rozprawy zadanej w postępowaniach sądowoadministracyjnych oraz praktyki wynikającej ze stosowania przyjętych rozwiązań, prowadzi do wniosku, iż trudno znaleźć przekonujące wytłumaczenie, dlaczego warunki udziału w zdalnej rozprawie w kolejnych regulacjach prawnych zostały tak mocno zmienione względem pierwotnych rozwiązań, które zostały nie tylko wdrożone, ale także przetestowane i to na sporą skalę w praktyce. W poprzednim stanie prawnym, dzięki brzmieniu art. 15 zzs⁴ ust. 2 ustawy covidowej, strony, a także publiczność nie były zobowiązane do przebywania w budynku sądu w trakcie odbywania rozprawy zdalnej i tak prowadzone wydaje się, że odbywały się skutecznie w całym kraju. Doświadczenia tego okresu wskazują, iż należy ponownie się zastanowić czy rozwiązania prawne wówczas przyjęte nie powinny zostać utrzymane w dłuższej perspektywie czasowej, tj. czy nie należy znowelizować art. 94 § 2 p.p.s.a. W praktyce, nie powstały po czasie pandemii żadne istotne powody związane z przebiegiem rozprawy, które nakazywałyby zebranie wszystkich uczestników posiedzenia w budynku sądu. Przyjęte przez ustawodawcę rozwiązanie nakłada dodatkowe obciążenia na sądy, i to nie tylko na te, przed którymi prowadzi się postępowania, ale także na wszystkie inne sądy, zarówno administracyjne jak i powszechne, które są przy takiej regulacji zobowiązane do przygotowania pomieszczeń oraz infrastruktury dla stron uczestniczących w rozprawie zdalnej. Zmiana zasad jest niezrozumiała, wraz z nią została wyrzucona do kosza główna zaleta i idea przyświecająca wprowadzeniu rozprawy zdalnej – rezygnacja z konieczności dotarcia do sądu. Zapewnienie powagi sądu jest możliwe nie tylko w siedzibie sądu, co pokazały doświadczenia czasu Covid-19. Zmiany prawne są koniczne a moment na ich wprowadzenie optymalny z uwagi na okres przejściowy wyznaczony przez ustawodawcę o doręczeniach elektronicznych (Ustawa z 18 listopada 2020 r. o doręczeniach elektronicznych, Dz. U. 2024,1045 tekst jednolity). Zgodnie z art. 155 ust. 7 tejże ustawy sądy i trybunały, komornicy, prokuratura, organy ścigania i służba więzienna są obowiązane stosować przepisy ustawy w zakresie doręczania korespondencji z wykorzystaniem

publicznej usługi rejestrowanego doręczenia elektronicznego lub publicznej usługi hybrydowej od dnia 01.10.2029 r. Skoro zatem przygotowujemy się do wdrożenia pełnego obiegu elektronicznego korespondencji także w obszarze sądownictwa, to zasadne jest w ocenie autora, nie tylko znowelizowanie art. 94 § 2 p.p.s.a. ale również stworzenie prawno-technicznych regulacji dotyczących *wirtualnych sal sądowych* (wirtualnych sal wideokonferencyjnych). Należy opracować i wdrożyć krajowy, jasny zbiór zasad (protokół postępowania) wskazując, jak należy przygotować i prowadzić wirtualną rozprawę, uwzględniając wszelkie niezbędne elementy organizacyjne, techniczne z uwzględnieniem specyfiki wymiaru sprawiedliwości. Konieczna jest pogłębiona analiza rozwiązań pranych i organizacyjnych funkcjonujących w innych krajach, a także szeroka dyskusja pomiędzy przedstawicielami nauk oraz sędziami (z różnych gałęzi prawa) zmierzając do wypracowania kompleksowych rozwiązań organizacyjnych i prawnych. Jest czas na przygotowanie wszelkich niezbędnych e-formularzy związanych z prowadzonym postępowaniem administracyjnym i rozpowszechnienie wiedzy o zasadach korzystania z nich oraz opracowanie praktycznych wytycznych dla użytkowników oraz administracji sądowej, wsparcia technicznego na temat zalecanych standardów technicznych. Kompleksowe uregulowanie w przepisach prawa zasad organizacji rozprawy zdalnej z uwzględnieniem standardów konstytucyjnych określonych w art. 45 ustawy zasadniczej – zwłaszcza w stosunku do osób wykluczonych cyfrowo – bez wątpienia zwiększy zaufanie obywateli do sądownictwa administracyjnego oraz zapewni skuteczną ochronę sądową (J. Chlebny, 2022, s. 29-34). Wydaje się, że zapewnienie obywatelowi odpowiednich warunków technicznych udziału w rozprawie zdalnej jest określoną czynnością z zakresu ochrony prawnej, a więc może być powierzone organom, które nie sprawują wymiaru sprawiedliwości (J. Misztal-Konecka, 2019, s. 99). Konieczne jest monitorowanie działań podejmowanych na rzecz rozwoju e-sądownictwa w poszczególnych krajach Unii Europejskiej, monitorowanie nowych technik wideokonferencji a także promowanie nowych rozwiązań, tak by służyły społeczeństwu. Rozprawa zdalna w swoich założeniach jest odpowiednikiem rozprawy w formie tradycyjnej. Pamiętając o jej specyfice, i o tym, iż zdalność rozprawy, nawet przy kontakcie głosowym, jak i wizualnym, nie zastąpi w całej swojej rozciągłości bezpośredniego zetknięcia się sądu ze stronami

postępowania w neutralnej przestrzeni, jaką jest sala sądowa, że połączenie elektroniczne nie zastąpi w pełni komunikacji ustnej, a przekaz głosu i obrazu jest zależny od zastosowanej techniki, a nie od percepcji samego sądu, to wydaje się, iż na obecnym etapie rozwoju tj. przenoszenia wszelkich form aktywności do elektroniki taki los czeka również rozprawy prowadzone przed sądami administracyjnymi.

WNIOSKI

Powstaje zatem dalej otwarte pytanie czy obecny model prowadzenia rozpraw zdalnych określony w p.p.s.a. ma być co do zasady wyjątkiem od przyjętych reguł postępowania zawartych w tej ustawie, czy ma być docelowym modelem rozpoznawania spraw przez sądy administracyjne. Obserwując obecne działania ustawodawcy zmierzające do pełnej cyfryzacji sądownictwa powszechnego, można zatem z dużym prawdopodobieństwem założyć, że model rozprawy zdalnej będzie nieuniknioną przyszłością rozpoznawania spraw w sądownictwie administracyjnym (P. Krzykowski, 2023, s. 84). Przyjęty obecnie model w ocenie autora jest tylko pozornym krokiem w stronę e-rozprawy, gdyż w praktyce nie są to przepisy sprzyjające jej powszechnemu stosowaniu. Rozpoznanie sprawy w formie zdalnej nie oznacza automatycznie szybszego doprowadzenia do zakończenia postępowania. Sam przebieg takiej rozprawy jest najczęściej dłuższy, a sąd w szerszym zakresie jest obowiązany do wytlumaczenia stronom przebiegu posiedzenia. Jednakże z punktu widzenia sprawności orzekania sądów administracyjnych, funkcjonujący od 16.05.2020 r. model rozpoznawania spraw również posiada wiele zalet. Z oficjalnych danych statystycznych wynika, że rozprawy zdalne oraz możliwość rozpoznawania spraw na posiedzeniach niejawnych mogą być szansą na szybsze rozpatrzenie sporu. W 2021 r. wojewódzkie sądy administracyjne stosując unormowania zawarte w art. 15zżs⁴ ustawy covidowej, załatwiły w terminie do 3 miesięcy średnio 40,67% skarg na akty i inne czynności oraz bezczynność organów i przewlekłe prowadzenie postępowania. W terminie do 4 miesięcy załatwiono 57,33% spraw, a w terminie do 6 miesięcy 79,88% wskazanych skarg (zob. Naczelny Sąd Administracyjny,

Informacja o działalności sądów administracyjnych w 2021 r., Warszawa 2022, s. 13–14). Rozprawa zdalna ma liczne zalety, a jedną z najważniejszych jest, jak zasadnie wskazuje się w doktrynie, aspekt psychologiczny. Zauważa się, że sąd jest uosobieniem majestatu Rzeczypospolitej, a wizyta w tym miejscu u wielu osób wiąże się z odczuwaniem silnego stresu. Niezakłócone połączenie online może zaoszczędzić sporo czasu, kosztów, ale przede wszystkim nerwów związanych z osobistym udziałem w rozprawie w budynku sądu. Możliwość uczestniczenia w posiedzeniu sądu z domu, miejsca pracy, czy pomieszczenia bezpiecznego dla podsądnego może być dla strony postępowania dodatkową korzyścią czerpaną z tej formy kontraktu z sądem (P. Krzykowski, 2023, s. 88). Trudności natury technicznej czy też konieczność poświęcenia większej ilości czasu na organizację rozprawy zdalnej, w tym jej odmiany hybrydowej, nie powinny stanowić decydującego kryterium przemawiającego za odmową jej przeprowadzenia. Wiele zagadnień związanych ze sprawnym, bezpiecznym zorganizowaniem rozprawy zdalnej wymaga pilnej ingerencji ustawodawcy. W przeciwnym razie praktyka odbywania zdalnych rozpraw będzie kształtowała się niestety latami a przyjęte rozwiązania prawne mogą pozostać nie skuteczne w praktyce. Z punktu widzenia sprawności postępowania sądowego oraz praktycznych korzyści dla obywatela związanych z dostępem do nowoczesnych technologii informatycznych, taki tryb postępowania jest dobrą alternatywą dla tradycyjnej rozprawy sądowej. Cyfryzacja jest koniecznością i przyszłością, na obecnym etapie informatyzacji instytucji publicznych nie ma już odwrotu od tego kierunku rozwoju sądownictwa (M. Biała, 2021, LEX/el; M. Kopacz, 2017, s. 255–265). Analiza przepisów oraz powodów ich zmiany (groźba paraliżu wymiaru sprawiedliwości w okresie Covid-19 oraz przesłanki nowelizacji art. 94 § 2 p.p.s.a.) prowadzi do wniosku, iż zasadą powinny być prowadzenie rozpraw i posiedzeń jawnych w formie odmiejscowionej, i aby taki model prowadzenia postępowania przed sądami administracyjnymi był zasadą a nie wyjątkiem, konieczna jest nowelizacji przyjętych w tym zakresie przepisów z art. 94 § 2 p.p.s.a. na czele.

BIBLIOGRAFIA

- Biała, M. (2021). *Rozprawy zdalne w postępowaniu cywilnym*. LEX/el.
- Chlebny, J. (2022). *Sądownictwo administracyjne w Polsce z perspektywy art. 47 KPP*, nr 10, s. 29–34. Europejski Przegład Sądowy.
- Dauter, B. (2021). Art. 94. w: A. Kabat, M. Niezgodka-Medek, B. Dauter, *Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi. Komentarz* (wyd. II). LEX/el.
- Hauser, R., Wierzbowski, M. (2021). *Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi. Komentarz*. (wyd. 7). Legalis/el.
- Janowski, J. (2009). *Administracja elektroniczna. Kształtowanie się informatycznego prawa administracyjnego i elektronicznego postępowania administracyjnego w Polsce*, s. 29. Municipium.
- Kopacz, M. (2017). *Wykorzystanie systemów teleinformatycznych oraz środków komunikacji elektronicznej w postępowaniu o ustalenie prawa do świadczenia wychowawczego*, w: J. Strzelecki, M. Giżyńska (red.), *Przemiany cywilizacyjne a funkcjonowanie administracji publicznej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bronisławowi Jastrzębskiemu w dziewięćdziesiątą rocznicę urodzin*, 255–265. Oficyna Wydawnicza Szkoły Wyższej im. Pawła Włodkowica – W N Novum.
- Krzykowski, P. (2023). *Rozprawa zdalna – wyjątek od reguły czy nowy model postępowania przed sądami administracyjnymi?*, 2 (94). *Studia Prawnicze KUL*.
- Kulmhofer, C. (2021). *Die Zulässigkeit der audiovisuellen Einvernahme in Verwaltungsstrafverfahren vor dem Verwaltungsgericht nach Artikel 6 EMRK*, 4, 307. [The admissibility of audiovisual interrogation in administrative criminal proceedings before the administrative court in accordance with Article 6 ECHR]. *Zeitschrift der Verwaltungsgerichtsbarkeit*, (In German).
- Kwietko-Bębnowski, M. (2020). *Informatyzacja sądów administracyjnych*. LEX.
- Misztal-Konecka, J. (2019). *Prawo pomocy w postępowaniu w sprawach cywilnych w Polsce i Hiszpanii. Zadanie Państwa z zakresu wymiaru sprawiedliwości czy administracji?*, 2, s. 99. *Journal of Modern Science*.
- Piątek, W. (2022). *Rozprawa w formie zdalnej przed sądem administracyjnym – nieunikniona przyszłość czy rozwiązanie tymczasowe na czas pandemii?*, 2, s. 17–33. *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*.
- Pietrasz, P. (2000). *Informatyzacja polskiego postępowania przed sądami administracyjnymi a jego zasady ogólne*, 613. Wolters Kluwer Polska.
- Pietrasz, P. (2014). *Informatyzacja postępowania sądowoadministracyjnego (nowe rozwiązania)*, 5 (56), 22-51. *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*.
- Pietrasz, P. (2016). *Konstytucyjne uwarunkowania informatyzacji postępowania przed sądami administracyjnymi*, 2 (65), 38-48. *Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego*.

- Rozczyński, B. (2022). *Profil zaufany jako elektroniczne narzędzie służące wzrostowi efektywności i skuteczności administracji publicznej* w: C. Martysz (red.) *Skuteczność w prawie administracyjnym*, 131-135. Wolters Kluwer Polska.
- Sibiga, G. (2019). *Stosowanie technik informatycznych w postępowaniu administracyjnym ogólnym*, C.H. Beck.
- Skóra, A., Kwiatek, B. (2024). *Usługi zaufania oraz identyfikacja elektroniczna*, Wolters Kluwer Polska.
- Susskind, R. (2019). *Online Courts and the Future of Justice*, Oxford, s. 293–301. Oxford University Press.
- Susskind, R. (2021). *Sądy internetowe i przyszłość wymiaru sprawiedliwości*, s. 10. Wolters Kluwer Polska.
- Wilbrandt-Gotowicz, M. (2021). *Doręczenie elektronicznej. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska.

AKTY PRAWNE

- Ustawa z dnia 02 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem Covid-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, Dz.U.2020, poz. 842.
- Ustawa z dnia 12 kwietnia 2019 r. o zmianie ustawy - Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi oraz niektórych innych ustaw, Dz.U.2019, poz. 1004.
- Ustawa z dnia 18 listopada 2020 r. o doręczeniach elektronicznych, Dz.U.2024, poz. 1045, tekst jednolity.
- Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, Dz.U. 2024, poz. 935, tekst jednolity.
- Ustawa z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U.2020, poz. 568.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- ePolska Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce na lata 2001–2006, Ministerstwo łączności, Warszawa 2001, s. 69, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/738221>, dostęp: 19.05.2024.